

Civil erő

Matúz Gábor: *A legbátrabb város*

Azt a kérdést tettem fel Matúz Gábor *A legbátrabb város* című – a csehek 1919-es balassagyarmati kiverésének eseményeit felidéző – dokumentarista filmjének megtekintése előtt, hogy a rövid snittekhez szoktatott szemünk számára egy egész estét betöltő, történelmi eseményt felelevenítő és



faggató film képes-e a figyelmet elkalandozások nélkül lekötöni? Tud-e a műfaj esetében bevált terjedelem kétszeresének az idejére a képernyő előtt tartani? Nem mint a múlt eseményei iránt érdeklődőt, hanem mint tartalmas kikapcsolódásra vágyót. Milyen filmes eszközöket lehet bevetni annak érdekében, hogy hiteles – de ne túlbeszél – és feszés – de ne a játékfilm szórakoztatás irányába elvitt – legyen a végeredmény?

Ahogy Hamvas Béla fogalmaz: „első a kép, amely az ember egészét megragadja, s csak azután következik az érzelem, a gondolat, a hangulat, amelyet a kép az emberben fakaszt”. Amennyiben „első a kép”, milyen képi lehetőségekből komponál Matúz Gábor? Az első filmkockákon a hó tisztaságából egy csata szétszórt áldozatainak, két kiegészített épület maradványainak látványára fókuszál az operatőr. Ezt követően – vagonok, katonák, mozdonyvezető – a frontról való hazatérés képei. Mintha játékfilm kezdődne, aztán Bükki Bence nemzeti gyászt, s valamiféle dacos lázadást ötvöző zenéje elhalikul, megszólal a narrátor: „Mindennek

vége... A háború elveszett...” A mozivásznon a(z) – 1914 június 28-i szarajevói merénylet nyomán bekövetkező – világhéges utáni vesztes nemzet hazatérő fiait látjuk. Érzelemben, gondolatban, hangulatban már megfogott a film. Ezt erősíti a vasúti sínek mentén játszó gyerekek csoportja, akik

elsőként fedezik fel a leszerelő bakákkal begördülő szerelvényt. Miközben a csupasz, halomba vágott akácágak között távoznak a katonák, Szabó János József hadtörténész az első világháború emberekre, családokra gyakorolt hatásáról beszél, majd maga is feltűnik, mint a korszak ismerője, értelmezője. Tőle tudhatjuk meg, hogy az „utánpótlás” hiánya miatt 1918-ra a hadra fogottak átlagos testsúlya 47 kg. Ezt követően archív csatajelenet tárul a szemünk elé, s a narrátor a háború nemzetre gyakorolt következményeit foglalja össze. Tehát Matúz Gábor három eszköz felhasználásával él: egyfelől narrált vagy dialógusokban megelevenedő – az adott korszakról képet nyújtó – játékfilmbetéteket szerepeltet, amellyel leginkább érzelmi és hangulati állapotot kíván elérni (és ér el), másfelől a dokumentumfilmek esetében gyakran alkalmazott „beszélő fej”-es megoldásra, azaz a bemutatni kívántak legjobb szakértőinek megszólaltatására alapoz, amellyel ismereteket közvetít és elsősorban intellektuális élményben részesít. Harmadrészt az adott korszak felvételeinek

olyan részleteit integrálja a filmtestbe, amelyek a verbális felidézést hitelesíteni képesek. Ezek dinamikus váltakoztatásával egy sűrű szövésű filmszövet jön létre, melynek – egy idő után – minden eleme az 1919-es balassagyarmati események felé mutat.

Miről beszél a szakemberek sora? A másodikként megszólaló Popély Gyula, a szlovákiai Selye János Egyetem történésze az Antant által támogatott környező és/vagy az akkori Magyarországon nemzetiségként jelen lévő népek igényeiről, területi mohóságáról. Ezt ecseteli tovább a narrátor a vagonokból távozó katonák, a fegyvereldobás vissza-visszatérő képei alatt. Balassagyarmat esetében is a civil lakosság így jut egy zászlóaljra való hadfelszereléshez. Gere József vasúttörténész szerint a vasutasok találkoznak elsőként ezekkel a puskákkal, amit életmódjukból következően begyűjtenek és elrejtene. Paul Gradvohl, a franciaországi Nancy Univerzité történésze a Károlyi Kormány lehetetlen helyzetére világít rá: az ország védelmi eszközökkel nem rendelkezett, ugyanakkor blokádnak alá vetették, a lakosság ellátása akadozott. Tyekvicska Árpád, a Nógrád Megyei Levéltár vezetője a városi munkástanácsok létrejöttének és hatalomhoz jutásának okaként a közigazgatásban eluralkodó káoszt nevezi meg. Rudolf Kučera, prágai politológus Beneš és Masaryk felismerését – a csehszlovák államon belüli szláv többséghez nélkülözhetetlenek a szlovákok – elemzi. „Ezért született meg a soha nem létező csehszlovák államnak és csehszlovák nemzetnek a fikciója.” Miroslav Jařábek, a brnoi Masaryk Egyetem történésze szerint Benešékben a csehszlovák állam gondolata az első világháború alatt Párizsban Milan Rastislav Štefánikkal folytatott beszélgetések során

merült fel először. Gradvohl a nem létező állam Antanttal való elfogadtatásának elképesztő sikerén ironizál, majd felhívja arra a figyelmet, hogy sem „Csehszlovákiának”, sem Romániának nem volt joga arra, hogy Magyarország területét megszállja csapataival. Az előbbinek nemlétezése, az utóbbinak hadban nem állása alapján. Kučera szerint a cseh(szlovák) igények a franciák érdekeit szolgálták egyfelől a bolsevik nézetek terjeszkedésével, másfelől a németek hatalmi helyzetével szemben. Tyekvicska a csehek tudatos helyzetteremtésre való törekvése fontos részelemének tekinti a minél nagyobb terület megszállását. Romsics Ignác az intervencióval szembeni bátorralan ellenállásra, s ezek sikertelenségére hívja fel a figyelmet, Tyekvicska pedig a sikertelenség elsődleges okára: az állam katonai támogatása minden esetben elmarad. Az elfoglalt területek szlovák lakossága is tiltakozik, konfliktusba kerül a csehekkel – jelzi Szabó János József hadtörténész. A cseh haderő egyre közelebb került Balassagyarmathoz. Ha átlépi az Ipoly-folyót, a demarkációs vonalat, ellenálljanak-e? – ez volt a legfőbb kérdés. A film történelmi előzményeket és a politikai feltételeket tárgyaló első harmadát követően Nógrád megyeszékhelyére visz az út, ahol rövid tanácskozás után úgy döntöttek, ellenállás nélkül átadják a várost az idegen megszállóknak, akik 1919. január 15-ére virradóra vonulnak be, foglalják el a stratégiai pontokat. Gradvohl felhívja arra a figyelmet, hogy Magyarország új határainak kijelölése egy vasúti térkép alapján történt, mert az Antant-barát csapatoknak tudniuk kell Oroszország felé mozogni. Balassagyarmat vasúti csomópont lévén, kiemelt fontosságúvá vált a csehek számára. A január 18-án kezdődő béketárgyalások szubjektív

befolyásoló tényezőinek – narrátor általi – áttekintését követően Romsics Ignác a nemzetiségek dezintegrációs törekvéseinek megvalósulásában és az Antant-tagok Monarchia-ellenességében rejlő érdekezésekre hívja fel a figyelmet. Az idő előrehaladásával és a konfliktusok szaporodásával a vasutasok szabotázsba kezdtek. Balassagyarmat Csehszlovákiához történő végleges csatolása szinte elkerülhetetlennek látszott, hiszen Rákóczy István kormánybiztoshoz Bazovsky Lajos zsupán (ispán) a település impériummá nyilvánításának dekrétumával állított be, s hamarosan a szlovák nyelv kötelező használatával kapcsolatos intézkedéseket fogantatosított. Január 28-án Rákóczy a közalkalmazottakkal ismerteti a kialakult helyzetet, illetve amennyiben továbbra is hivatalukban kívánnak maradni, hűség esküt kell tenniük a Csehszlovák állam mellett. A jelenlévők ezt elutasítják. Tyekvicska Árpád szerint ez az az esemény, amely a 29-i felkelést elindítja. Ugyanezen a napon a vasutasok tárgyalásokat folytatnak a csehszlovák szervekkel, és szintén egyértelművé teszik, hogy nem fogják letenni az esküt. A gyerekkorú Petrovics Sándor segítségével felderítik a megszálló haderő nagyságát, majd értesítik erről a közeli Magyaránádon állomásozó magyar katonák parancsnokait, Bajatz Rudolf és Vize Zsigmond századosokat, hogy segítsenek a csehek kiverésében. A minderről tudomást szerző, Budapest felé tartó Rákóczy magához rendeli a katonatiszteket, s felhívja a figyelmüket arra, hogy a csehek minden ellenállást keményen megtorolnak, ne hozzák ilyen helyzetbe a lakosságot. A tisztek mégis úgy döntenek, a vasutasok mellé állnak – a meglepetés erejére építve megindítják a támadást. Segítségért futárt menesztettek a Rétságán állomásozó haderő parancs-

nokához, Pálmay Ernő századoshoz. A város határában egyesülnek a fegyvert fogott polgárokkal, s pontban hajnali 4 órakor megkezdik a város visszafoglalását. A csehek azonban felkészülten várják az érkezőket. „Ennek ellenére nem hátráltak” meg a laktanya ostrománál sem a 38-as bakák, sem a Vize-különítmény tagjai, betörték az épületbe, majd egymástól megriadva az épületen kívül vesznek föl lövést. Onnan szólítják föl a cseheket a megadásra, akik ennek tanújelét adják, ugyanakkor a védelemből előjövő magyar katonákat löni kezdik. Ezt követően – agitátorok hatására – az életben maradtak feladják a küzdelmet és visszavonulnak a magyaránándori szállásukra. Helyükre civilek lépnek, tűz alatt tartják a cseheket, a szökéseket megakadályozzák. A laktanya szorultakon mindinkább eluralkodik a kétségbeesés. Közben Rákóczynak sikerül Budapesten elérnie, hogy ne hagyják magára az Ipoly-parti várost. Elsőként az iglói géppuskások kapnak parancsot és kelnek útra. A gyarmatiak azonban erről mit sem tudnak. Délután egykor, az iglói géppuskásokat szállító vonat megérkezésével egy időben a csehek telefonon megadják magukat, így a katonák ellenállás nélkül foglalják el a laktanya épületét. „Valahogy így történt. Volt egy város, amelynek a polgárai, mikor látszólag már minden elveszett, képesek voltak leküzdeni a tehetlenséget, összefogni, és fordítani egyet a történelem szekerén, megmentve nem csak Balassagyarmat, de egész Magyarország becsületét. Vértárgyunk nem tudta útját állni a külső és belső országvesztésnek, Trianonnak és a vörös terrornak, ám egy üzenetet mégis örökül hagytak az utókornak: a bátorság, a hit és a hazaszeretet nem ismer lehetetlent és sohasem hiábavaló. (...) Így követte a vesztes háborút győztes csata, és lett

Balassagyarmat a legbátrabb város, Civitas Fortissima” – nem alaptalanul.

Matúz Gábornak ügyes szerkesztéssel, többszempontú megközelítéssel és megjelenítéssel érdekfeszítő filmet sikerült létrehoznia Nógrád megye egyik

legjelentősebb XX. századi történelmi eseményéről – legendává emelve ezzel a civil kezdeményezés erejét.

(Közép-Európai Média Intézet Kft.,
Balassagyarmat, 2009)



*„Egy nemzet intelligenciája csak akkora nagy,
amikorának irodalma mutatja.”*

(Mikszáth Kálmán)

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Önkormányzata, valamint a *Palócföld* irodalmi, művészeti, közéleti folyóirat szerkesztősége a 2010. évre meghirdeti a

MIKSZÁTH-PÁLYÁZATOT.

A pályázaton eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott, mikszáthi hagyományokhoz kapcsolódó szépirodalmi művekkel, valamint tanulmányokkal lehet nevezni.

Maximális terjedelem: 15 flekk (1 flekk 1350 karakter)

A pályamunkákat 3 példányban, jeligével ellátva (feloldását zárt borítékban) 2010. június 15-ig

lehet benyújtani a *Palócföld Szerkesztőségének* címére (3101 Salgótarján, Pf.: 270).

A pályázatot a *Palócföld* folyóirat szerkesztősége bírálja el.

A pályázat díjai:

- I. 100 000 Ft
- II. 80 000 Ft
- III. 60 000 Ft

Eredményhirdetésre 2010 szeptemberében, a Nógrádi Megyenap és Kulturális Fesztivál keretében kerül sor.

A díjazott művek közlésének jogát a *Palócföld* folyóirat fenntartja.

Nógrád Megye Önkormányzata

Palócföld Szerkesztősége